

Met liefde en aandacht: de ethiek van het bijenhouden

Ardine Korevaar en Henk van der Scheer

In deel 1 stonden we stil bij enkele ethische overwegingen als het gaat om de omgang met dieren (Bijenhouden 2014, nr. 4, blz. 4-5.). Hier gaan we in op de intrinsieke waarde van honingbijen en hoe zich die verhoudt tot bijvriendelijk handelen. Filosofische overwegingen hebben al vele malen de pen in beweging gebracht, want is het niet de mens alleen die waarde toekent? Bestaat er zoiets als een waarde die onafhankelijk is van de mens? Houden andere levende wezens zich niet voornamelijk bezig met overleven om de soort in stand te houden?

Keuze

Misschien komt het uiteindelijk neer op de keuze die ieder mens maakt als het gaat om zijn verhouding tot de hem omringende omgeving. Die keuze ligt in het beantwoorden van de vraag: "Ben ik heerser, hoeder, deelgenoot of deelnemer?" In dit rijtje neemt het belang van de intrinsieke waarde van de omgeving toe en het eigenbelang van de mens als richtlijn voor handelen af, en daarmee hopelijk ook de potentiële schadelijkheid van dat handelen.

Waarnemen

Dieren, met uitzondering van mensapen en dolfijnen, missen de prefrontale cortex, het voorste deel van de hersenen, dat mensen o.a. in staat stelt tot reflectie en bewustwording. Maar dat wil niet zeggen dat dieren niets voelen in de zin van beleven. Elk dier is een wezen met eigen behoeften, ervaringen en belevingen. Insecten hebben zelfs geen centraal zenuwstelsel, dus wordt er verondersteld dat ze geen pijn beleven, maar insecten weten wel degelijk wanneer hun lichaam beschadigd is. Beschadiging waarnemen en er gealarmeerd op reageren is voor elk levend wezen van levensbelang. Zelfs een plant geeft acuut alarmgeurstoffen af bij 'beschadiging' door luizen. De mate waarin verschillende levensvormen kunnen ingrijpen als er beschadiging optreedt, loopt echter sterk uiteen. Door kruising en selectie hebben we er voor gezorgd dat bijvoorbeeld koeien en planten niet 'terugslaan'. Dat is prettig voor ons, anders zouden wij niets te eten hebben. Door die selectie zijn planten en dieren soms zo lekker geworden voor belagers dat we moreel bijna wel verplicht zijn om deze belagers te bestrijden.

Als we de intrinsieke waarde van dieren erkennen, dienen we bij ons handelen rekening te houden met dierenwelzijn, gedefinieerd als plichten voor de mens. Mooie uitgangspunten, maar een natuurlijk leven is natuurlijk niet gevrijwaard van alle ongerief. Nee, het natuurlijke leven was dan ook niet de basis voor deze formuleringen. Ze zijn gebaseerd op misstanden die door de mens zijn veroorzaakt bij het houden van dieren. Ethische overwegingen zijn een poging tot een correctie op ons eigen handelen.

.....

De Europese Unie stelt dat dierenwelzijn bestaat uit tenminste:

- Vrij zijn van dorst, honger en ondervoeding;
- Vrij zijn van fysiek en fysiologisch ongerief;
- Vrij zijn van pijn, verwondingen en ziektes;
- Vrij zijn van angst en chronische stress;
- Vrij zijn om het normale gedrag te kunnen uitoefenen.

.....

Bijvriendelijk imkeren

Het zal duidelijk zijn dat zonder de 'zorg' van imkers hier nauwelijks nog honingbijenvolken zouden voorkomen. Bij die zorg horen de wettelijke 'plichten' (zie inzet) en die kunnen we stuk voor stuk doorlichten op wat de betekenis kan zijn voor de bijenhouderij.

Vrij zijn van dorst, honger en ondervoeding

Drachtomstandigheden variëren met het weer en beïnvloeden daarmee bij planten de productie van nectar en stuifmeel en dus de mogelijkheid tot foerageren voor de bijen. Zet niet meer volken op een stand dan er dracht is in de omgeving. Bij voedseltekorten kan reizen een optie zijn of kan de imker suiker bijvoeren. Ook voor stuifmeel is er een substituuut. Genoemde opties behoren tot de reguliere activiteiten van de imker en komen tegemoet aan de plicht 'vrij zijn van dorst, honger en ondervoeding'. Bijvoeren om de koningin te stimuleren om eieren te leggen valt daar niet onder. Dat de moeder onder aansturing van het voorhanden zijn van voedsel meer (of weer) eieren legt, is wel normaal gedrag. Wanneer de imker vervolgens kan waarborgen dat er voor de larven ook voldoende stuifmeel beschikbaar is, dan lijkt deze handeling niet in tegenspraak met de morele formulering.

Het voeren van voldoende suiker bij de inwintering ter vervanging van de weggenomen ('geogoste') voorraad honing, vrijwaart de bijen van honger. Suiker is weliswaar niet hetzelfde als het natuurproduct honing, maar ethisch bezien is het vervangen van honing door suiker geen probleem. Mocht u voorkeur hebben voor het laten overwinteren van de volken op honing, slinger de volken dan niet 'kaal', maar laat voldoende honing in de volken zitten. Het bijvoeren met honing van onbekende herkomst is ongewenst. In buitenlandse honing zitten vrijwel altijd sporen van *Paenibacillus larvae*, de veroorzaker van Amerikaans vuilbroed. Die honing in de volken stoppen is onverstandig en ethisch gezien onwenselijk gedrag.

Vrij zijn van fysiek en fysiologisch ongerief

Bijen kunnen in iedere goede kast of korf floreren, maar elke ingreep in het volk is in principe een vorm van ongerief. Bij elke ingreep sneuvelen er wel een paar bijen en/of raken er gealarmeerd en die gedragen zich ook als zodanig. Dat roken we weg, waarbij we van het natuurlijke gedrag van bijen gebruik maken dat ze bij onraad een voorraadjie honing tot zich nemen en dan minder steeklustig zijn. Het gebruik van nicotinevrije kruidentabak lijkt in dat verband de voorkeur te verdienen boven tabak met daarin het insecticide nicotine.

We kunnen dit alarmgedrag door middel van selectieprogramma's ook vervangen door rustig raatgedrag. Naast een verbetering van de werkomstandigheden voor de imker zijn zachtaardige bijen ook een geruststelling. Zie, ze zijn ons imkers goedgezind, denken we. Dat is prettig, daar zijn we gevoelig voor. Bijen die niet gealarmeerd raken door ingrepen in het volk zullen mogelijk minder stress ervaren van zo'n ingreep en dus hebben ze baat bij zo'n genepakketje. Selectie kan een bijdrage zijn aan hun fysiek en fysiologisch comfort. Selecteren op zachtaardigheid is in principe echter niet gericht op bijenwelzijn.

De verstoringen van een volk door het uitvoeren van een teeltprogramma zijn legio en veroorzaken vrijwel zeker stress en ongerief. Denk aan het versturen van raskoninginnen en begeleidende werksters over de hele wereld, wat geenszins gebeurt in het belang van de koningin en werksters. Bovendien vergroot dat het risico op verspreiding van ziekten en parasieten. Ook wordt het normale zorggedrag van jonge bijen wel erg opgerekt wanneer zij gedwongen worden een veelheid aan koninginnendoppen te verzorgen. Het invoeren van jonge moeren en het bijbehorende doden van gezonde oude moeren zijn handelingen die niet onder de noemer geriefelijk kunnen worden gerangschikt.

Het koppen of wegsnijden van darrenbroed in het voorjaar is een andere onaangename handeling. Het bestrijdingsresultaat, een vermindering van de varroapopulatie in een bijenvolk met slechts 20-30%,

zet nauwelijks zoden aan de dijk. Een alternatief is om in die periode, wanneer de volken in zwermstemming komen, kunstzwermen te maken zonder gesloten broed en die te behandelen met bijvoorbeeld oxaalzuur. Weliswaar is die behandeling niet erg aangenaam voor de bijen, maar genoemde maatregel is veel effectiever (>95% mortaliteit van de varroapopulatie) en uit ethisch oogpunt verre te prefereren. We redeneren nu vanuit het standpunt van de bijenhouder die het welzijn van zijn 'gehouden vee' in het oog dient te houden. Zou je hier van een 'natuurlijk' perspectief uitgaan dan heeft een varroamijt net zoveel recht op leven en voortplanting als een bij. We ontkomen er niet aan om keuzes te maken op basis van een beoordelingskader en die keuzes betekenen vaak dat we beslissen over dood en leven van andere wezens. Kortom: wij dragen geen oplossingen aan, maar we zetten vraagtekens bij gebruikelijke uitgangspunten.

Het merken van (dure) koninginnen, maar vooral het knippen van haar vleugels zijn inbreuken op het normale fysieke voorkomen van het insect, net zoals het couperen van staarten bij paarden en honden. Natuurlijk kan worden aangevoerd dat er in staarten van zoogdieren zenuwen zitten en in vleugels van insecten niet, maar het gaat hier vooral om de morele verplichting het fysiek van het dier in tact te laten.

Een 'geknipte' koningin dient een voor de mens functioneel doel, maar is ernstig gehandicapt in haar functioneren tijdens het zwermen.

Selectie op het beperken van het propolis plakken/kitten van kasten en kastonderdelen dient ook slechts de mens. Het bijenwelzijn is daar niet mee gediend. In tegendeel: volken die veel propolis verzamelen zijn vaak gezonder dan volken die weinig verzamelen. De werksters leven langer door de ontsmettende werking van propolis.

Vrij zijn van pijn, verwondingen en ziektes

Zachte heelmeesters en stinkende wonden... Behandelingen met mierenzuur, oxaalzuur en tijmolie creëren geen aangename omstandigheden voor de bijen, maar het nalaten van die behandelingen lijkt minder wenselijk, doordat dan de aanwezigheid van parasitaire varroamijten, die virussen overbrengen, niet wordt ingeperkt. Experimenteren met middelen waarvan de werking niet is aangetoond is ethisch niet te verantwoorden. Het experimenteren op zoek naar verbeteringen kan uit het oogpunt van geen schade toebrengen beter overgelaten worden aan onderzoeksinstituten, dan blijft de schade van onvermoede effecten beperkt. Ook hier staat de imker weer voor keuzes. Selectie op minder vatbare volken draagt bij aan het fysiek en fysiologisch gerief van bijen en kan daardoor aan te bevelen zijn, ondanks de nadelen van de selectieprocedures.

In geval van besmetting met Amerikaans vuilbroed

zijn de maatregelen tegenwoordig minder draconisch dan vroeger en worden niet meer alle volken van een stal 'geruimd'. Uit ethisch oogpunt is dat winst.

Vrij zijn van angst en chronische stress

Of we bij bijen over angst kunnen spreken is de vraag. Onder chronische stress valt wel de blootstelling aan giftige stoffen, het tekort aan dracht en slechte imkerpraktijken. Bijenvolken over lange afstanden verplaatsen in een gesloten kast zal niet de voorkeur van de bijen hebben, ook al doen imkers er veel aan om warmlopen van de bijen en geplet raken tussen wiebelende ramen te voorkomen. Reizen in een kast blijft voor bijen een stressvolle aangelegenheid, maar kan, wanneer er voedseltekort is op een standplaats, wel voor overleving zorgen.

En wat te denken van roverij op een stand? De mens heeft veel of zelfs alle invloed op de genoemde factoren.

koningin of dar. Survival of the fittest zou je hier misschien kunnen uitleggen als de beste 'fit' in samenwerking met de imker.

Tot slot

Sinds 1992 zijn er wettelijke regels gesteld aan de omgang met dieren en volgens Achterberg is de mens gehouden aan een moreel principe van 'niet schaden'. De natuur heeft waarde, los van het nut voor de mens. Maar uiteindelijk is van belang welke keuze ieder mens maakt als het gaat om zijn verhouding tot de hem omringende omgeving. Vaak gebeurt het dat we allerlei afwegingen maken en (toch) besluiten om door ons gehouden dieren ongerief toe te brengen. Dat zij dan zo. Deze artikelenreeks is niet bedoeld om te oordelen, maar om de keuzemogelijkheden die een bijenhouder heeft nog eens onder de loep te nemen. Daarbij zijn niet altijd eenduidig goede keuzes voorhanden. ●

foto Henk van der Scheer

Koningin met afgeknipte vleugel.

Vrij zijn om normaal gedrag te kunnen uitoefenen

Het staat ter discussie of selectieprogramma's die de zwermdrift beperken of de zachtaardigheid en/of andere eigenschappen stimuleren, in tegenspraak zijn met de hiergenoemde plichten. Bijen oefenen hun normale gedrag uit als ze met die bepaalde eigenschappen worden geboren. Selecteren doet de natuur ook, alleen volgens andere criteria. De natuurlijke selectieprocedure verloopt zonder ingrepen in het natuurlijke gedragspatroon van de individuele

Bronnen

- Achterberg, W., 1985. Het begrip, belang en formele uitgangspunt van een ecologische ethiek. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 77:133-148.
- Meijers, A.W.M. en Schaar, M.S. van der, 1986. Realistische of anti-realistische milieufilosofie? In discussie met: W. Achterberg en W. Zweers (red.). *Milieucrisis en Filosofie*. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 78:251-261.